

İlliberalizmin Yükselişi: Sosyal Medya ve Demokrasi*

Mesut Aslan**

Öz

Liberalizm ve demokrasi gibi sosyal olgular tarihsel süreçte sürekli bir değişim içerisinde olmuştur. Günümüzün liberal demokratik rejimleri internet ve sosyal medya gibi güncel teknolojik gelişmelerle başa çıkmakta zorlanmaktadır. Çağımızda uluslararası sistemde en yaygın rejim türü demokrasidir. Ancak yaygınlaşan demokrasi son yıllarda derinliğini yitirmekte ve liberal değerler sistem genelinde gerileme eğilimi göstermektedir. Bu eğilim, illiberalizm olarak ifade edilen ve liberal değerlerin görece göz ardı edildiği demokratik rejimlerin son yıllardaki yükselişini göstermektedir. Liberal demokrasi için olumlu kabul edilen iletişim ve medya alanında yaşanan teknolojik gelişmelere rağmen son yıllarda söz konusu değerlerin gerilemekte olduğu farklı bir bakış açısından açıklama gerektirmektedir. Bu bağlamda internet ve sosyal medya gibi araçların liberal demokrasiye doğrudan katkı sunan araçlar olmadığı argümanı güç kazanmaktadır. Liberal değerlere ilişkin çeşitli veri tabanları üzerinden yapılan değerlendirmelerle gerileme eğilimini ortaya koyan bu çalışma, ayrıca söz konusu gerilemede internet ve sosyal medya gibi çağımızın modern iletişim ve medya araçlarının rolünü açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Liberal demokrasi, İlliberalizm, Sosyal Medya, Uluslararası Sistem.

Rise of Illiberalism: Social Media and Democracy

Abstract

Social concepts such as liberalism and democracy have been in constant change since their emergence. Democracies, which appear as liberal democratic regimes today, have difficulties in dealing with current technological developments such as the internet and social media. In our age, the most common type of regime in the international system is democracy. However, widespread democracy has lost its depth in recent years and liberal values tend to regress throughout the system. This trend shows the recent rise of democratic regimes where liberal values are relatively ignored, which is expressed as illiberalism. Despite the technological developments in the field of communication and media, which are considered positive for liberal democracy, the decline of these values in recent years requires an explanation from a different point of view. In this context, the argument that tools such as the internet and social media are not tools that directly contribute to liberal democracy gains traction. This study, which reveals the decline trend with review of various databases on liberal values, also aims to explain the role of modern communication and media tools such as the internet and social media in this decline.

Keywords: Liberal Democracy, Illiberalism, Social Media, International System.

*Bu çalışma Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Kürşad Turan danışmanlığında Mesut Aslan tarafından "İlliberalizmin Yükselişinde Liberal Demokrasilerin Rolü" başlığı ile tamamlanarak Ekim 2021 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

**Dr. Öğr. Üyesi | AHBV Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü
aslan.mesut@hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0003-0299-0928 | DOI: 10.36484/liberal.1144043
Liberal Düşünce Dergisi, Yıl: 27, Sayı:108, Güz 2022, ss.1-25.
Gönderim Tarihi: 15 Temmuz 2022 | Kabul Tarihi: 16 Ekim 2022

Giriş

Demokrasi kavramı ve demokratik rejimler sürekli bir dönüşüm ve değişim içerisindedir. Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal değişimlerin ortaya koyduğu çıktılar ve genel itibariyle toplumsal yapıdaki değişimlerle ilişkili olarak demokrasi de tarihsel süreç içerisinde kavramsal bir genişleme eğilimindedir. Benzer biçimde hem siyasal hem de ekonomik liberalizmin de tarihsel perspektiften bir dönüşüm içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenlerle demokrasi ve liberalizm gibi kavramlara ilişkin analizler, sabit bir ölçüte dayalı olmayıp, dönemin şartlarına göre uluslararası sistemdeki diğer rejimlerle karşılaştırmalı olarak ele alınan kavramlardır. Günümüzde uluslararası sisteme hâkim Batılı büyük güçlerin rejim yapıları ekonomik ve siyasal “başarıları” nedeniyle, yirminci ve yirmi birinci yüzyılda uluslararası sistemde demokratik rejimlere ilişkin yapılan analizlerde önemli bir referans noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum söz konusu rejimlerin mükemmel bir yönetim biçimine sahip oldukları anlamına gelmemekle birlikte, İsveç, Danimarka, Norveç, Almanya, Belçika, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşik Krallık gibi örnekler çağımızın şartları altında liberal demokrasinin başarılı örnekleri kabul edilmektedir (Herre, 2022)¹.

Demokratik rejimlere ilişkin kantitatif analizlere yer verilen bu çalışmada, demokrasinin liberal hak ve özgürlükleri kapsayan liberal varyantı temel alınmıştır. Günümüzde demokratik rejimlerin yalnızca toplumsal iradenin belirlenmesi yahut bu iradenin faaliyete geçirilmesi bağlamında değil, aynı zamanda bilinçli, eşitlikçi ve çoğulcu bir toplumsal yapıyı koruma ve teşvik etme yükümlülüğü olduğunu savunan liberal demokrasi anlayışına göre demokratik rejimler, hukukun üstünlüğü, bilgiye erişim, güçler ayrılığı ve benzeri alanlarda da hak ve özgürlükleri korumalıdır.

Çalışmada, demokrasinin liberal varyantının yanı sıra, Fareed Zakaria'nın kavramsallaştırdığı illiberal demokrasi olgusundan da faydalanılmaktadır. Demokrasinin toplumsal iradeye ilişkin niteliklerini koruyan, lakin liberal değerlerin göz ardı edildiği rejimleri ifade eden illiberal demokrasi kavramı, bu çalışmada günümüzde uluslararası sistem genelinde demokratik rejimlerin liberal değerler bakımından genel bir gerileme eğilimi göstermesi

---

1 Bu bağlamda büyük güçlerin başarısı, uluslararası sistemdeki diplomatik ve askeri güçleri, kalkınma ve ekonomik gelirlerinin görece olarak üstünlüğünü ifade etmektedir. Liberal demokrasi bakımından başarı ise, rejimlerin demokratik seçim süreçlerine ilişkin rekabet ve katılım gibi alanlarda ve ifade özgürlüğü, kanunlar önünde eşitlik gibi bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasına ilişkin anayasal güvenceler ve pratik uygulamalar bakımından uluslararası sistemdeki diğer rejimlere göre daha kapsayıcı, eşitlikçi ve özgürlükçü görüldüklerini ifade etmektedir.

nedeniyle yükselen bir “illiberalleşme” yahut illiberalizmin yükselişi olarak ifade edilebilecek durumu tanımlamak için tercih edilmiştir.

Uluslararası sistemde liberalizm ve demokrasiye ilişkin eğilimleri göstermek adına başvurulan sınıflandırmalara ilişkin çeşitli çalışmalar farklı sonuçlar sunabilmektedir. Bu durum genel itibariyle demokrasi yaklaşımları arasındaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Ancak belirli bir rejime ilişkin marjinal farklılıklar içeren çelişkili analizler bulmak mümkün olsa da sistem genelinde birtakım eğilimleri objektif olarak ortaya koymak mümkündür. Demokrasinin günümüzde uluslararası sistemdeki en yaygın yönetim biçimi olduğu bu bağlamda genel kabul gören bir tespittir. Bu çalışma sistem genelinde bir diğer eğilime dikkat çekmektedir. Her ne kadar demokratik rejimler yaygınlaşmakta olsa da demokratik rejimlerin liberal nitelikleri gerilemektedir. İlliberalleşme olarak ifade edilen bu gerileme eğilimini çeşitli kuruluşların sunduğu veriler üzerinden göstermenin yanı sıra bu gerilemenin önemli nedenlerinden biri olarak yirmi birinci yüzyıldaki teknolojik gelişmelerin rolünü göstermek çalışmanın temel iki argümanını oluşturmaktadır.

Çeşitli kuruluşlarca sunulan veriler üzerinden bir rejimin *ne kadar* demokratik olduğuna ilişkin tespitlerde bulunmak mümkündür. Çalışmada, liberal değerlerin korunmasına ilişkin eğilimlerin ortaya konmasının ardından, çağımızda hayatın her alanını köklü bir biçimde etkileyen teknolojik gelişmelerin başında gelen internet ve özellikle sosyal medyanın bu eğilimlerde taşıdığı rol tartışılacaktır.

Yirminci yüzyılın sonlarında ortaya çıkan internet, yirmi birinci yüzyılın başlarında hızla yaygınlaşarak küresel bir olgu haline gelirken, aynı zamanda mobil ağlar, mobil cihazlar ve sosyal medya gibi ilintili teknolojilerin de hız kazanması küresel anlamda toplumsal yapıda köklü değişimleri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu teknolojilerin ortaya çıktıkları ilk dönemlerde artan iletişim ve filtrelenmemiş bilgi akışı, demokratikleşme açısından olumlu gelişmeler olarak karşılanmıştır. Ancak her ne kadar internet ve sosyal medya gibi teknolojilerin olumlu etkilerinden söz etmek mümkünse de günümüzde aksi yönde sonuçları olduğu kanısı da hızla yaygınlaşmaktadır.

Çalışma uluslararası sistemde demokratik rejimler ve liberal değerlere ilişkin çeşitli veri kaynaklarından derlenerek hazırlanan analizler üzerinden günümüzde bu olgulara ilişkin eğilimleri ortaya koymaktadır. Ardından çağımızda internet ve sosyal medya araçlarının demokratik rejimlere etkilerine ilişkin tartışmalara ve 2016 ABD başkanlık seçimleri gibi örnek olaylara değinilerek, demokrasi ile bu araçların arasındaki ilişkinin yönüne dair değerlendirmelere yer verilecektir. Sonuç olarak bu çalışma, başta modern liberal

demokrasiler olmak üzere, günümüzde uluslararası sistemdeki demokrasi ve liberal değerlere dair eğilimlerde internet ve sosyal medya gibi teknolojik gelişmelerin rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

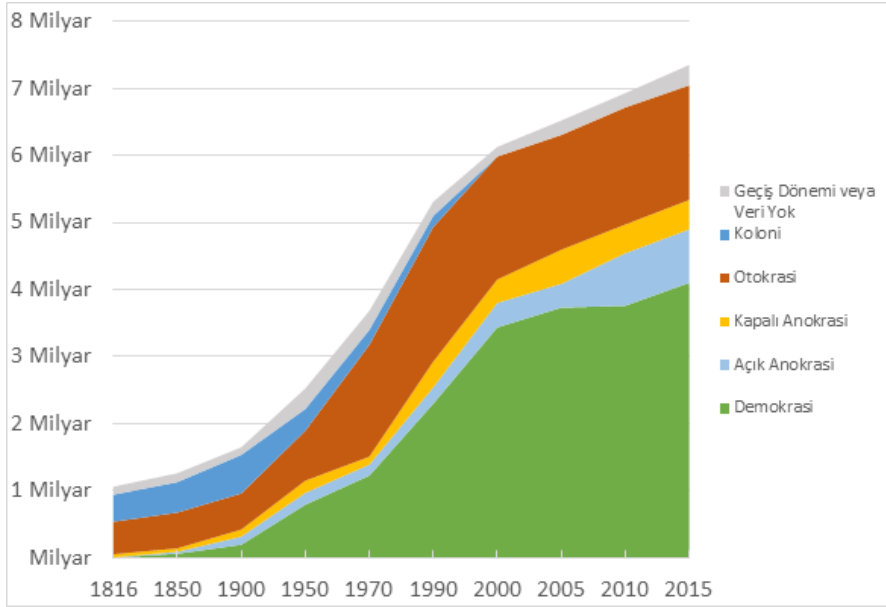
21. Yüzyılda Demokrasi ve Teknolojik Gelişmeler

Demokrasiye ilişkin yaklaşımların en önemli ortak noktalarından biri, ortaya kondukları dönemin toplumsal yapısı ve bu yapının ne şekilde algılandığına bağlı olmalarıdır. (Lutz ve Toit, 2014; Sørensen, 2008, s. 4) Bu nedenle bir rejimin ne kadar demokratik olduğu da tarih boyunca görece bir biçimde ele alınmıştır. Liberal demokrasi anlayışını şekillendiren temel tartışma ise halkın iradesini ortaya koyan demokrasi mekanizması ile bireyin özgürlüğünü vurgulayan liberalizm arasındaki dengenin kurulması üzerinden ilerlemiştir. (Sørensen, 2008, s. 6) Demokrasinin, seçim demokrasisi, liberal, çoğunlukçu, uzlaşmacı, katılımcı, müzakereci ve eşitlikçi demokrasi gibi başlıca varyantları arasından, uzlaşmacı ve çoğunlukçu demokrasiye ilişkin ölçülebilir değerlendirme kriterlerinin belirlenmesi mümkün olmadığından, diğer varyantlara ilişkin kantitatif değerlendirmeler sunan çalışmalara başvurulmaktadır. (Coppedge ve diğerleri, 2022) Bir rejimin demokrasi olarak sınıflandırılabilmesi için, Robert Dahl'ın seçimlere ilişkin niteliklere vurgu yapan demokrasi tanımı tercih edilmiştir. Dahl, normatif nitel tanımları temel almasına rağmen, herhangi bir toplumsal organizasyonun idaresinin demokratik olup olmadığını veya *ne kadar* demokratik olduğunu belirlemeye yönelik gerçek hayatta karşılığı olan ve görece test edilebilir bir yaklaşım sunmuştur. Her ne kadar Dahl'ın demokrasi tanımının tüm koşullarını sağlayan bir örnek tarihte görülmemiş olsa da (Dahl, 2006, s. 71), Dahl, rejimlerin bu koşullara yaklaşabildiği derecede demokratik olduğunu ve bu rejimlerin kapsamının ve derinliğinin artırılması için çaba sarf edilmesi gerektiğini savunmuştur. (Dahl, 2006, ss. 72-75) Özetle Dahl, çok dar ve indirgemeci yaklaşımlarla aşırı geniş ve muğlak yaklaşımlar arasında bir "orta nokta" sunmaktadır. Çalışmanın kapsamı içerisinde liberal demokrasi, "birey ve azınlıkların haklarının "çoğunluğun tiranlığına" ve devlet baskılarına karşı korunduğu" (Coppedge ve diğerleri, 2022, s. 4) demokratik rejimleri ifade etmektedir. Bu bağlamda, liberal demokrasi skorları anayasal bireysel hak ve özgürlüklerin kapsamı ve derinliği, hukukun üstünlüğü ve güçler ayrılığının ne derecede sağlandığı gibi değerlendirmelerle ölçülmektedir.

Dahl'ın (2006; 2003) ortaya koyduğu tanımsal çerçeve, demokrasinin ölçülebilir kriterlere dayandırılmasının önünü açtığından demokratik rejimlerin *kalitesi* veya bir başka ifadeyle *seviyesi* kantitatif olarak ölçülebilir. Ayrıca,

Dahl demokratikleşme süreçlerinin süreklilik arz ettiğini ve demokrasinin bir kez “elde edilen” bir rejim türü olarak değil, sürekli iyi (yahut kötü) yönde değişim gösteren bir süreç olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. (Dahl, 2006, s. 71,75) Bu bağlamda günümüzde uluslararası sistemde demokratik rejimlerin niteliğine ilişkin yapılan çalışmaların hemen hepsi görece objektif ve ölçülebilir sonuçlar elde etmek adına Dahl’ın sağlıklı bir demokrasi için gerekli gördüğü kriterlere dayalı çeşitli başlıklar altında rejimleri kategorize etmekte yahut değerlendirmektedir.

Demokrasi, günümüzde uluslararası sistemde en yaygın rejim türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yaygınlaşma, hem belirli bir rejim altında yaşayan nüfus sayısı hem de sistemdeki rejim sayısı bakımından farklı demokrasi tanım ve kriterlerine dayalı yapılan kantitatif çalışmalarda açıkça görülmektedir. Roser ve Herre (2013), tarafından yayımlanan verilere ilişkin aşağıdaki görsel, günümüzde dünya nüfusunun yarısından fazlasının demokratik veya görece demokratik bir rejim altında yaşadığını göstermektedir.

Şekil 1- 1816-2015 Arası Rejim Türüne Göre Dünya Nüfusu (Roser ve Herre, 2013)

Demokratik rejimlerin yükselişi, küresel bağlamda toplumların kendi kaderini tayin etme bakımından tarihin en parlak dönemlerinden biri içerisinde olduğumuzu göstermektedir. Ancak, her ne kadar demokratik rejimlerin sayısında bir artış eğilimi görülse de bu rejimlerin liberal *derinliği*, yani çeşitli

hak ve özgürlüklerin uluslararası sistemdeki yeri ve kapsamına ilişkin çalışmalar farklı bir sürece işaret etmektedir.

Günümüzde demokrasi kavramı yalnızca bir karar alma sürecini ifade etmemektedir. Özellikle demokrasinin liberal varyantının uluslararası sisteme hâkim olması nedeniyle, günümüzde demokratik rejimlerin bireysel hak ve özgürlükler bakımından birtakım liberal nitelikleri koruması gereklidir. Söz konusu hak ve özgürlüklerin bir kısmının göz ardı edildiği rejimleri tanımlayan yarı-demokratik, anokrasi, rekabetçi otokrasi, gibi çeşitli geçiş rejimi tanımları arasından, özellikle liberal hak ve özgürlükler ile demokratik süreçler arasındaki ilişkiyi vurgulayan illiberal demokrasi kavramı tercih edilmiştir. İlliberal demokrasi kavramı ilk olarak Fareed Zakaria tarafından 1997 yılında *Foreign Affairs* dergisinde yayınlanan illiberal demokrasinin yükselişi adlı makalede ortaya atılmıştır. Zakaria'nın illiberal demokrasi kavramını geliştirmesinde SSCB'nin yıkılmasının ardından demokratikleşme sürecine giren "Demir Perde" ülkelerinin demokratikleşme süreci etkili olmuştur. (Zakaria, 1997; Verovšek, 2021, s. 841) Zakaria, illiberal demokrasiyi serbest ve adil seçim süreçlerinin işlediği, lakin hukukun üstünlüğü, güçler ayrılığı veya ifade özgürlüğü gibi anayasal liberalizmin temel unsurlarının bulunmadığı rejimleri tanımlamak için kullanmıştır. (Zakaria, 1997, s. 22) Bu noktada Zakaria'nın illiberalizm olgusunun öne çıkarılmasının nedeni, liberal demokrasinin liberal ve demokratik öğeleri arasında görece belirgin bir ayrıma gitmiş olmasıdır. İlliberal demokrasiler iktidarın görece adil seçimlerle el değiştiği, lakin bu iktidarların anayasal hakları göz ardı ettiği bir rejim türü olarak değerlendirilmiştir (Zakaria, 1997, s. 22; Moller, 2008, s. 555). Mudde (2004, s. 542), popülizmin özellikle Batılı demokrasilerin siyasal süreçlerinde zamanın ruhu (Alm. *Zeitgeist*) olduğunu ifade etmiştir. İlliberal demokrasinin yükselişi ifadesini kullanırken, illiberal demokratik rejimlerin sayısındaki artıştan değil, Mudde'in savına benzer biçimde gerileyen liberal değerler ve bu gerilemenin çoğunlukla demokratik süreçler yerine bireysel hak ve özgürlükler bağlamında gerçekleştiği ifade edilmektedir. Özetle, tanımlardaki belirsizliklerin de etkisiyle, bu çalışmada yirmi birinci yüzyılda uluslararası sistemde illiberal rejim sayısının artışından söz edilmemektedir. Ancak, yerleşik liberal demokrasiler de dâhil olmak üzere sistem genelinde bir "illiberalleşme" eğilimi olduğu vurgulanmaktadır.

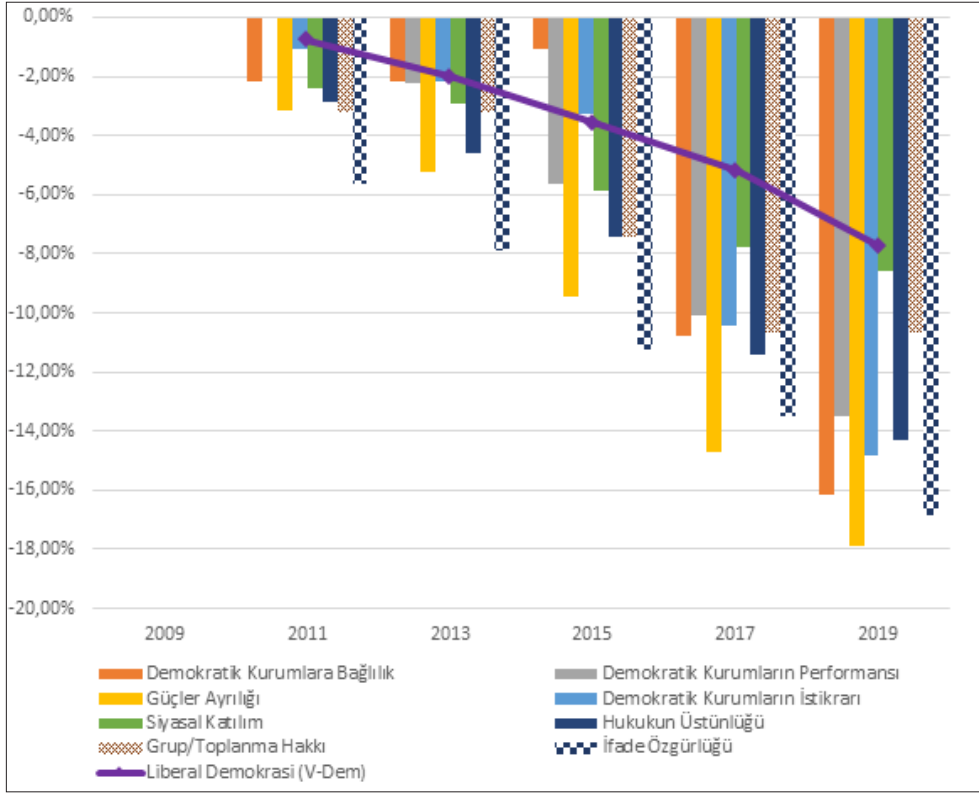
Demokratik rejimlerin uluslararası sistemde yaygınlaşmasına rağmen, bireysel ve siyasal hak ve özgürlükler bakımından son yıllarda genel bir gerileme eğilimi söz konusudur. Bu durum liberal demokrasinin temel niteliklerinden biri olan bireysel hak ve özgürlüklerin korunmasının demokratik rejim sayısındaki artışı takip etmediğini göstermektedir. Yani, liberal demokrasi

yaygınlaşmakta lakin yaygınlaşan demokrasi liberal derinliğini yitirmektedir. Şekil 2 ve Şekil 3'te liberal demokratik değerlerde yaşanan gerilemeye ilişkin farklı kuruluşlar tarafından sunulan verilerden derlenerek hazırlanan grafiklere yer verilmiştir. İlgili veriler Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkelerinin yakın geçmişte hak ve özgürlüklerin korunması, hukukun üstünlüğü ve kanunlar önünde eşitlik gibi çeşitli kategorilerdeki performanslarındaki değişimleri göstermektedir.² OECD ülkelerinin tercih edilmesinin nedeni farklı kaynaklardan derlenen veriler arasında tutarlılığı sağlamak ve aynı zamanda görece gelişmiş devletlere ait verilerin daha sağlıklı ve güvenilir bulunması iken, yıllara göre değişim yüzdelerinin gösterilmesi bu başlık altında vurgulanmak istenen eğilimlerin daha açık bir biçimde ortaya konması için tercih edilmiştir. Şekil 2'de OECD ülkelerinin 2009 yılına göre demokrasi ve özgürlükler bakımından değişim yüzdeleri sunulurken, söz konusu rejimlerin 2009-2019 yılları arası performansı gösterilmiştir.

Demokratik rejimlerde liberal değerlere ilişkin sunulan grafikler, Bertelsmann Stiftung (BTI) Enstitüsü verileri ile harmanlanarak hazırlanan Quality of Government Institute (QoG) verileri, Max Roser (2013) öncülüğünde oluşturulan Polity IV verileri, Wimmer ve Min (2006) verilerinden harmanlanan analizler ve son olarak Varieties of Democracy (V-Dem) verileri ile oluşturulmuştur. Özetle ölçülebilirlik ve objektiflik bakımından en doğru sonuçları elde etmek amacıyla farklı tanımlar, ölçüm metotları ve uzmanlar kullanılarak hazırlanmış veri ve analizlere başvurulmuştur. Ortak yıllar ve devletlere ilişkin veriler seçilerek, karşılaştırma ve analizlerin tutarlılığı sağlanmıştır. Şekil 2, günümüzde uluslararası sistemde çeşitli hak ve özgürlüklerinin gerilemekte olduğunu ortaya koymaktadır.

---

2 Letonya 2016 ve Litvanya 2018 yılında OECD ülkeleri arasında katıldığından, ilgili verilerin okunmasını kolaylaştırmak ve tutarlılığını sağlamak adına katıldıkları yılların sonrası da dâhil olmak üzere tamamıyla hariç tutulmuştur. Ancak birliğe 2010 yılında katılan Slovenya, Şili, Estonya ve İsrail kapsamın daralmaması ve katılım tarihlerinin görece erken olması nedeniyle bu analize dâhil edilmiştir.

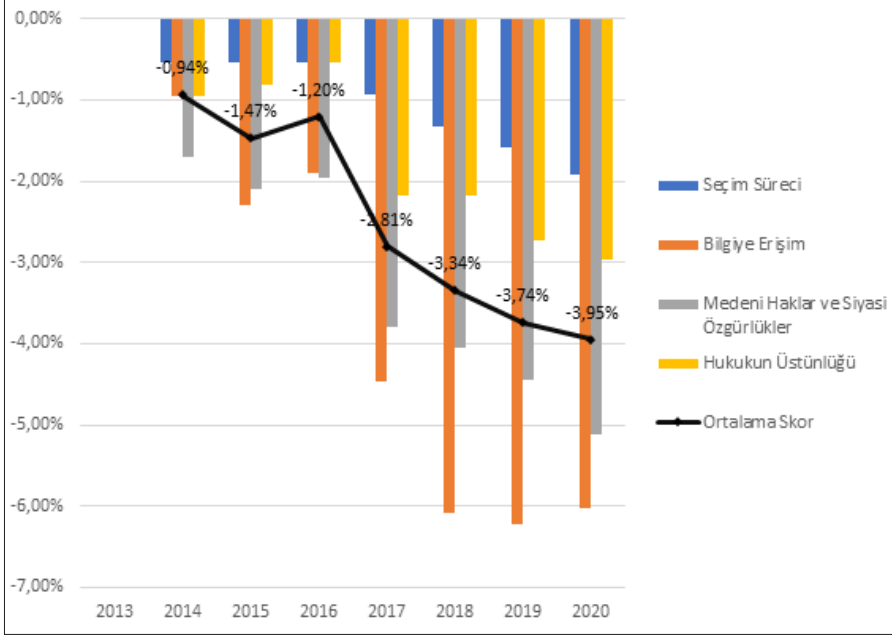
Şekil 2- OECD Ülkelerinde Liberal Değerlerin Değişimi (BTI ve V-Dem)(Coppedge ve diğerleri, 2021; Teorell ve diğerleri, 2021)³

BTI ve V-Dem tarafından sunulan veriler ışığında, Şekil 2 on yıllık (2009-2019) süreçteki değişimi göstermektedir. Bu noktada tüm kategorilerdeki skorların genel olarak gerileme eğiliminde olduğunu ve V-Dem liberal demokrasi skorunun da bu gerilemeye eş değer bir sonuç ortaya koyduğu vurgulanmalıdır.

Son olarak demokrasinin kalitesine ilişkin değerlendirmeler yapan Sustainable Governance Indicators (SGI) verileri ile hazırlanan Şekil 3, farklı kategorilerde OECD ülkelerinin performanslarındaki değişimleri göstermektedir. Dört farklı kategoriye ilişkin skorların değişimi ışığında SGI verileri de BTI ve V-Dem ile örtüşen bir gerilemeye işaret etmektedir.

³ BTI tarafından sunulan veriler QoG veri tabanında sadece 2018 yılına kadar dahil edildiğinden, 2019 yılı verileri doğrudan BTI veri tabanından derlenerek eklenmiştir. V-Dem verileri ve diğer yıllara ait BTI verileri QoG tarafından derlenmiştir. Her yıla ait yüzdelik oranlar, ilgili kategoriye ait skorların 2009 yılına göre değişimini göstermektedir.

Şekil 3 - OECD Ülkelerinin 2013 Yılına Göre Demokrasi Skoru Değişim Yüzdeleri (2013-2020 SGI) (Schiller, Hellmann ve Paulini, 2020)

SGI verileri, yedi yıllık süreçte en yüksek gerilemenin bilgiye erişim kategorisinde olduğunu gösterirken, en düşük gerileme ise seçim süreci kategorisidir. Bu noktada Şekil 1'de sunulan tespitlere benzer biçimde, demokrasinin salt seçimlere dayalı perspektiften genişleme eğilimine rağmen liberal değerler bakımından derinliğini yitirdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından doksanlı yılların sonlarında sistem genelinde demokratik rejim sayısı alternatiflerini geride bırakmış ve Şekil 1'de görüldüğü üzere nüfus oranı bakımından da demokrasi sisteme hâkim olmuştur. Ancak çeşitli kuruluşların sunduğu veriler liberal demokrasi için hayati önem taşıyan hak ve özgürlüklerde bir gerileme yaşandığını göstermektedir. Böylelikle demokratik rejim sayısı artarken, demokratik rejimlerde liberal değerlerin arka planda kaldığını söylemek mümkündür. Sistem genelinde demokratikleşme olumlu bir gelişme olarak karşılanırken, günümüzde hak ve özgürlüklere ilişkin gerileme ve özellikle OECD ülkeleri gibi ekonomik ve siyasal bağlamda görece güçlü devletlerin ve köklü demokratik rejimlerin bu gerilemenin bir parçası oluşu bir açıklama gerektirmektedir.

Demokratik rejimlerin yaygınlaşmasına ters bir görünüm sunan liberal değerlere ilişkin verileri ekonomi, güvenlik, sosyoloji gibi çeşitli perspektiflerden açıklamalarla ele almak mümkündür. Ancak bu çalışmada liberal

değerlerdeki gerilemenin kayda değer sebeplerinden biri olarak internet ve sosyal medya gibi teknolojik gelişmeler ele alınacaktır. Yirmi birinci yüzyıla damgasını vuran internet, mobil veri ağları ve iletişim cihazları, sosyal medya gibi gelişmeler hem demokratik süreçler hem de özgürlüklerin korunması ve desteklenmesi bakımından olumlu karşılanmıştır. Lakin söz konusu teknolojiler hızla ucuzlar, yaygınlaşır ve gelişirken, özgürlükler gerileme eğilimi göstermektedir. Şekil 3'te gösterilen kategorilerden "bilgiye erişim" başlığının ilgili tarih aralığında en yüksek gerilemeyi göstermesi bu bağlamda önem taşımaktadır. Bilgi ve bilişim çağında, demokratik rejimler için hayati önem taşıyan başlıklardan biri olan vatandaşların bilgiye erişiminin gerilemesi teknolojik gelişmelerin her zaman beklenen çıktılarını sunmadığını göstermektedir.

21. Yüzyılda Teknolojik Gelişmeler

Bilgi akışı ve iletişim liberal demokrasilerin sağlıklı işleyişi için önemli bir dayanak noktasıdır. Yirmi birinci yüzyılın başlarında internetin yaygınlaşması ile gazete, radyo, televizyon ve telefon gibi iletişim kanallarına bir yenisi eklenirken, internetin geleneksel alternatiflerine göre liberal demokratik rejimler için büyük bir avantaj olduğu kanısı yaygındı. Yeni teknolojiler hem bireyler arası ilişkileri güçlendiren hem de vatandaşların siyasi karar alma mekanizmaları ile bilgi alışverişini artıracak olumlu gelişmeler olarak kabul görmekteydi. (Allison, 2002, s. 4) Uluslararası sistemde demokratikleşme bakımından Keohane ve Nye (2012) gibi düşünürlerin karşılıklı bağımlılığa ilişkin tespitleri yahut Lipset (1959) ve Przeworski'nin (1959) ekonomik kalkınma ve demokrasi arasında kurduğu ilişki açısından da internet, literatürde liberal değerlerin korunması ve demokrasi inşası bakımından olumlu gelişmeler olarak karşılanmıştır. Benzer biçimde demokratik barış teorisi bakımından da gelişen iletişim teknolojilerinin - savaşların bedelini ödeyenlerin vatandaşlar olması nedeniyle - liderlerin çatışmacı hedefleri için desteği bulmakta zorlanacağı düşünülmüştür. (Allison, 2002, s.12)

İnternetin yaygınlaşmaya başladığı dönemlerde, liberal değerlerin korunması bakımından toplumsal yapıda eşitlikçi ve özgürlükçü etkiler yaratacağı inancı oldukça güçlü ve yaygın biçimde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, John Perry Barlow, 1996'da yayımladığı "Siber Alan Bağımsızlık Deklarasyonu" başlıklı yazısında Çin, Almanya, Fransa, Rusya, Singapur, İtalya ve ABD hükümetlerine hitaben "Her geçen gün demode olan bilgi endüstrileriniz, Amerika ve başka yerlerde, dünyanın her yerinde "ifade etme" [olgusuna] sahip olduğunuzu iddia eden kanunlar önererek kendilerini idame ettirmektedir. Bu kanunlar, fikirlerin endüstriyel bir ürün olduğunu beyan etmektedir. [...] Bizim dünyamızda

insan zihninin üretebildiği her şey hiçbir maliyet olmaksızın sınırsızca çoğaltılabilmekte ve paylaşılabilir. Küresel düşünce aktarımı [süreç] artık sizin fabrikalarınıza muhtaç değildir.” ifadelerini kullanmıştır. (Barlow, 1996)

Barlow’un deklarasyonuna benzer biçimde, internetin ilk dönemlerinde ortaya atılan güçlü teorilerden biri, Kedzie’nin (1997) “diktatörün ikilemi” teorisidir. Kedzie, Lipset (1959), Przeworski (2004) ve Epstein (2006) gibi düşünürlerin ekonomik kalkınma ve demokrasi arasında kurduğu ilişkiye benzer biçimde, küreselleşmenin getirdiği liberal piyasa ekonomisi ile internet ve sağladığı serbest bilgi akışı arasında kaçınılmaz bir bağ olduğunu savunmuştur. Bu nedenle, bilgi akışı üzerindeki kontrolünü kaybetmek istemeyen otoriter rejimler - yahut “diktatörler” - ekonomik kalkınma ile iktidarlarının devamlılığı arasında bir tercih yapmak zorunda kalmakta ve “diktatörün ikilemi” ortaya çıkmaktadır. (Kedzie, 1997, s. 16) Bu yaklaşımın temelleri George Shultz’un 1985’te aktardığı, “totaliter rejimler bir ikilem yaşamaktadır: ya bu teknolojileri baskılayarak endüstri devriminin daha da gerisine düşecekler, ya da bu teknolojilere izin vererek totaliter hakimiyetlerinin kaçınılmaz erozyonuna şahit olacaklar. Aslına bakarsanız, ellerinden gelen bir şey yok, çünkü teknolojik ilerleme dalgasını tümüyle engellemeleri asla mümkün olmayacak” ifadelerinden esinlenerek ortaya çıkmıştır. (Berghel, 2016) Ancak maalesef internetin sarsılmaz demokratik ve özgürlükçü doğasına ilişkin bu inanç ve beklentiler, kısa zamanda yerini çok daha karmaşık ve çelişkili bir tabloya bırakmıştır.

Steele ve Stein (2002), bilgi akışını sağlayan teknolojilerin politikaya yön veren araçlar olmayıp, bu teknolojilerin bir katalizör etkisi yaratarak hali hazırda eğilimleri hızlandırdığını savunmuştur. (Allison, 2002, s. 5) Steele ve Stein, otomobil, uçak, demiryolu gibi mobilizasyon bakımından yahut telgraf, telefon, radyo ve televizyon gibi bilgi akışı bakımından ortaya çıktıkları dönemde devrim niteliğinde görülen fakat uzun vadede beklenen iyimser çıktıları sunmayan teknolojik gelişmeleri örnek göstererek, interneti de benzer biçimde ele almış ve Kedzie’nin iyimser yaklaşımının aksine görece nötr bir bakış açısı sunmuştur. (Steele ve Stein, 2002, s. 26)

Yirmi birinci yüzyılın bilgi ve iletişim teknolojilerinin toplumların özgürleşmesine hizmet ettiği derecede tiranlığa hizmet etmesi, küreselleşmeyi tetiklediği derecede milliyetçiliği teşvik etmesi ve son olarak karar alıcıların doğru bilgiye daha hızlı erişerek bilinçli tercihlerde bulunması yahut vatandaşların aydınlanmasına öncülük etmesine hizmet ettiği derecede onları yanıltması ve bilgi kirliliği yaratması mümkündür. (Rosenau ve Johnson, 2002, ss. 55-56) Teknolojik gelişmelerin, liberal demokrasiyi desteklediği ve

kaçınılmaz pozitif etkileri beraberinde getirdiği inancını “teknolojik determinizm” olarak ele alan Rosenau ve Johnson’a göre, teknolojik araçlar ancak kullandıkları amaçlar uğruna etkilidir. Bu amaçlar ise Steele ve Stein’in değindiği üzere değişken olup, halihazırdaki rejim yapısı yahut toplumun sosyo-ekonomik yapısına bağlıdır. (Rosenau ve Johnson, 2002, s. 58)

İnternet teknolojilerini demokrasi için pozitif bir güç olarak ele alan teoriler temelde iki dayanak noktasına sahiptir. Hükümetlerin hâkimiyeti dışında kalan bilgi akışı kanallarının liberal demokrasilerde vatandaşların doğru bilgiye hızla ulaşmasını sağlayarak demokrasinin derinliğini yahut kalitesini arttıracacağı, otoriter rejimlerin demokratikleşmesini teşvik edeceği inancı ve internet gibi çeşitli bilgi kaynakları üzerinden karşılıklı gerçekleştirilen bilgi akışının doğası itibariyle daha demokratik ve özgürlükçü bir niteliğe sahip olacağı inancıdır. Ancak literatürde internetin bilgi akışına katkılarına dair çekimser yaklaşımlara rastlamak da mümkündür. Örneğin, Scheufele ve Nisbet (2002), interneti “başlangıçta lezzetli fakat [uzun vadede] kaçınılmaz olarak besleyicilikten yoksun bir sakız” olarak değerlendirmiştir. (Scheufele ve Nisbet, 2002, s. 55)

Liberal demokrasiler, günümüzde hem uluslararası sisteme hâkim güçler olmaları, hem de ekonomik ve sosyal yapılarının istikrarlı ve verimli olduğu algısı nedeniyle demokratikleşme sürecindeki rejimler için model niteliği taşımaktadır. Nihayetinde, internet ve buna bağlı teknolojik gelişmelerin demokrasiye etkilerinin ne yönde olduğu literatürde tartışma konusu olurken, herhangi bir etkisinin olup olmadığı konusunda bir tartışmadan söz etmek makul değildir. (Zang, Xiong ve Gao, 2019, s. 3) Bu nedenle, liberal demokrasilerin yeni problemleri ne şekilde ele aldığı önem taşımaktadır.

1983 yılında ABD’de ulusal düzeyde faaliyet gösteren yazılı, sesli ve görsel medya araçlarının yaklaşık %90’ı elli farklı şirkete ait iken, 2003 yılında bu rakam altıya düşmüştür. (Bagdikian, 2004, s. 27) Düşük sayıda aktörün bilgi akışı üzerindeki hakimiyeti, vatandaşların bu kanallardan sunulan bilgiye şüpheyile yaklaşmasına ve bilgi akışının çeşitliğinin düşmesiyle sonuçlanmıştır. Geleneksel medya kuruluşlarının bilgi akışı üzerindeki hâkimiyeti, internet kanalları üzerinden gerçekleştirdikleri bilgi akışını da kapsamaktadır. (Bagdikian, 2004, s. 56) Yani kendi çıkarları uğruna spesifik bir perspektiften bilgi sunan yahut bazı olayları aktarmayan medya şirketlerinin internet kanalları da aynı içerikleri sunduğu için, internetin getirdiği bilgi akışının bu yönünün devrimsel yahut demokratik bir niteliği bulunmamaktadır. Bağımsız bir grup hatta birey, internet üzerinden milyonlarca kişiye hitap edebilmektedir. Ancak bu noktada da hem güvenilirlik hem de erişim problemleri

doğmaktadır. Üstelik bir şekilde bağımsız ve güvenilir haber kaynağı olduğundan şüphe duyulmasa dahi, internetin günümüzde geldiği noktada bireylerin kendi bölgelerini ve ilgi alanlarını kapsayan bağımsız bilgi kaynaklarını dijital dünyada “keşfetmesi” oldukça zordur. (Eveland ve Dunwoody, 2000, s. 219) Son olarak, bilgiye erişimin varlığı, bu bilginin kullanılacağı anlamına gelmemektedir. Bireylerin karar alma süreçlerinde herhangi bir konuya ilişkin için ihtiyaç duydukları minimum bilgiyi aradıkları (Scheufele ve Nisbet, 2002, s. 59) düşünülürse, alternatif bilgi kaynaklarının varlığı, pratikte doğrudan “bilinç” haline gelmemektedir.

İnternetin bilgi akışı bakımından demokratikleşme veya liberal değerlere her zaman doğrudan pozitif bir katkı sunduğunu söylemek mümkün değildir. Teknolojik gelişmeler yirmi birinci yüzyılda bağımsız bilgi kaynaklarının ortaya çıkışını kolaylaştırmış gibi görünse de pratikte bu kaynakların güvenilirliği ve erişilebilirliği beklenen düzeye ulaşamamıştır. İnternet dünyası, sağladığı bilgi akışı nedeniyle özgürlük ve demokrasi uğruna kullanılacağı öngörüsüyle heyecan ve mutlulukla karşılanmıştır. (Morozov, 2011, s. 5) Ancak, zamanla internet dünyasının bilgi kirliliği içerisinde doğru ve güvenilir bilgiye erişmeyi zorlaştırdığı ve bu nedenle beklentileri karşılamadığı görülmüştür. İnternetin ardından ortaya çıkan sosyal medya ise bireylerin iletişimini insanlık tarihinde görülmemiş bir hız ve kolaylıkla sağlayan bir ilerleme olmuştur. Bir kez daha demokratikleşme ve liberal değerler için olumlu bir gelişme olarak karşılanmış, ancak uzun vadede hem teorik hem de pratik olarak aksi yöndeki etkileri de ön plana çıkmıştır.

Popülizm, Dezenformasyon ve Sosyal Medya

Sosyal medya, bilgi kaynaklarının alıcılar ile aynı olduğu bir kitle iletişim platformudur. Böylelikle, televizyon, radyo veya telefon gibi tek yönlü yahut birebir bilgi akışını artıran araçlardan farklı çıktılar da beraberinde getirmiştir. Sosyal medyanın yarattığı bilgi akışı hem demokratik hem de otokratik rejimlerde toplumsal yapı, karar alma mekanizmaları, aktivizm, siyasal katılım, iç ve dış politika gibi hemen her alanda değişimleri de beraberinde getirmiştir. (Lutz ve Toit, 2014, s. 3) Bu değişimler, ekonomik ve teknolojik olarak gelişmiş ülkelerin genellikle liberal demokrasiler olması ve bu rejimlerde sosyal medya platformlarının daha hızlı ve erken yaygınlaşması nedeniyle bu platformlarda demokrasi ve özgürlüklerin korunduğu ve yaygınlaştığı yönünde genel bir kanı uyandırırken, Arap Baharı gibi örneklerin de ortaya çıkmasıyla bu bakış açısı pekişmiş ve küresel bir olgu olarak görülmüştür. (Guess ve Lyons, 2020, s. 10; Jha ve Kodila-Tedika, 2020, ss. 5-6) Ancak günümüzde sosyal medyanın dezenformasyon ve popülizm ve kişisel verilerin

gizliliği gibi geniş bir yelpazede liberal değerlere ve demokrasinin yapısına dair oldukça güçlü olumsuz etkilerinin olduğuna ilişkin bulgular ve teoriler de önem kazanmıştır. Sosyal medyanın olumsuz çıktılarına değinmeden önce, genel olarak siyasal yapıyı ne şekilde etkilediğini irdelemek yararlı olacaktır. Farrell (2012), sosyal medyanın siyasal çıktı mekanizmalarını başlıca üç başlık altında ele almıştır. Bunlar:

- toplumsal hareketlerin örgütlenmesinin maliyetini düşürme,
- ortak hedeflere sahip vatandaşların bir araya gelmesini kolaylaştırma,
- ifade özgürlüğünü destekleme,

şeklinde sıralanabilir. Sosyal medyanın, vatandaşlar arası kolay ve düşük maliyetli bir iletişim aracı olduğu gerçeğini yadsımak mümkün değilse de toplumsal hareketlerin her durumda özgürleştirici hareketler olarak karşımıza çıkmadığını da göz önüne almak gereklidir. Demokrasi veya liberal değerler her toplumda karşılık bulmadığı gibi, (Lokot, 2021) sosyolojik yapıya bağlı olarak aksi yönde toplumsal hareketler için de aynı avantajlar söz konusudur. Ayrıca toplumsal hareketlerin ortaya çıkışının kolaylaşması, vatandaşların birtakım istek ve hedefler etrafında birleşmemesi halinde herhangi bir katkı sunmamaktadır.

İkinci madde, sosyal medyanın geleneksel medya ve iletişim kanallarını kullanarak birbirlerinden haberdar olamayacak vatandaşların bir araya gelmesini kolaylaştırıcı etkisini ifade etmektedir. (Farrell, 2012, s. 39) Ancak, kolaylaşan gruplaşma mekanizmalarının aynı zamanda ortaya çıkan gruplara olan aidiyeti zayıflattığı göz önüne alınmalıdır. (Morozov, 2011, ss. 180-181) Bir gruba katılmanın kolaylığı, vatandaşların herhangi bir araştırma ve değerlendirme yapmaksızın gruplara destek vermesinin de önünü açmaktadır.

Üçüncü mekanizma ise sosyal medyanın ifade özgürlüğünü teşvik ettiğini belirtmektedir. Farrell'a göre, özellikle otoriter rejimlerde bireyler sıklıkla baskı ve yaptırımlardan kaçınmak için gerçek fikirlerini gizleme yoluna gitmektedir. (Farrell, 2012, s. 40) Sosyal medya platformları özellikle otoriter rejimlerde ifade özgürlüğüne görece katkıda bulunsa da liberal rejimlerde popülizm ve dezenformasyon gibi problemleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle yapay zekâ algoritmaları ve sosyal medya platformlarının kâr odaklı yaklaşımları, bireylerin farklı fikirler veya haberlerle karşılaşmalarını zorlaştırmaktadır. Vatandaşların, kendi fikir ve düşüncelerini perçinleyen bir bilgi akışı beslenmesi ise toplumsal ayrılaşmanın artmasına neden olmaktadır. Son olarak, vatandaşların fikir ve düşüncelerini özgürce paylaşabildikleri bir platforma sahip olmaları, bu fikirlerin sınıflandırılarak ortak hedef ve

talepler haline getirilmesi anlamına gelmemektedir. Bu nedenle karar alıcılar yahut demokratik kurumlar için sosyal medya platformları doğrudan kamuoyunun belirlendiği bir araç niteliği taşımamaktadır. (Lutz ve Toit, 2014, s. 3; Yegen, 2013)

Sosyal medya platformlarının siyasal çıktılarının demokrasi ve özgürlükler bağlamında doğrudan pozitif niteliğe sahip olmadığı görüldüğü gibi, özellikle geçtiğimiz son on yılda bu platformların siyasi hedef ve çıkarlar uğruna özellikle devlet ve devlet destekli aktörler tarafından kullanılmaya başlamanın da etkisiyle dezenformasyon ve veri madenciliği gibi kuvvetli olumsuz sonuçları da ön plana çıkmaya başlamıştır. (Lokot, 2021, ss. 142-143) Öte yandan özel şirketler tarafından genellikle ücretsiz olarak sunulan sosyal medya platformlarının gelir kaynağı olarak kullanıcı verilerini toplayarak işlemesi ve bu verilerin başta pazarlama ve reklam olmak üzere çeşitli amaçlarla kullanılması nedeniyle, kişisel verilerin gizliliğine ilişkin de önemli problemler doğmuştur. Bu ekonomik süreçler, liberal piyasa ekonomisi ile, siyasal özgürlükler arasında bir ikilem yaratmıştır. (Zuboff, 2014, 2019) Sosyal medya platformlarının dezenformasyon ve popülizmi besleyen çıktıları rejim yapısında önem taşıyan demokratik süreçlerin işleyişini ve bireysel hak ve özgürlükleri tehdit etmektedir.

Guess ve Lyons (2020) dezenformasyonu, “objektif olarak doğrulanabilir gerçekleri çarpıtan yahut gerçeklikle çelişen iddia ve görüşler” şeklinde tanımlamakta ve dezenformasyonun kavramsal olarak gerçeklik ve doğruluk taşıdığı iddiası nedeniyle komplo teorisi yahut söylenti gibi olgulardan farklılaştığını ifade etmektedir. Dezenformasyon kavramı, bilgi kaynağı olan aktörün bilinçsiz hatasını yahut sorumsuzluğunu değil, kaynakların doğrudan gerçekliğin çarpıtıldığı bilgiyi yayma amacı taşıdığı durumu ifade etmektedir. (Guess ve Lyons, 2020, s. 10) Elbette özellikle sosyal medyada her kullanıcının bilgi kaynağı haline gelmesi nedeniyle dezenformasyonun yaygınlaşması kaçınılmazdır. 2016 yılında ABD’de yapılan bir araştırmaya göre yaklaşık her üç kişiden biri “güncel olaylar, temel bilgiler ve haberlere ilişkin dezenformasyona maruz kaldığını” ifade etmektedir. Yine aynı araştırmada katılımcıların yüzde 23’ü bilinçli veya bilinçsiz olarak yanıltıcı bilgi ve haberleri sosyal medya platformlarında paylaştığını belirtmiştir. (Barthel, Mitchell ve Holcomb, 2016) Bu veriler, yaygınlaşan dezenformasyonun çok kısa bir süre içerisinde ve güvenilir kaynaklar tarafından yanlışlanması halinde dahi bireyler üzerinde kalıcı etkilerinin olduğu da (Thorson, 2016, s. 2) göz önüne alındığında büyük önem taşımaktadır. Dezenformasyon demokrasi yaklaşımlarının hemen hepsinde vurgulanan doğru ve güvenilir bilgiye

erişimin önünde yeni bir engel olarak popülizmi teşvik etmekte ve demokratik süreçleri zedelemektedir.

Vatandaşların, doğru veya yanlış, bilgi akışına maruz kalması ve yanlış bilgilerin kısa zamanda dışlanarak yalnızca farklı bakış açıları ve ideolojilerin birbirleri ile mücadele ettiği yahut tartışıldığı açık ve özgür platformlar olarak görülen sosyal medya alanı bu bağlamda liberal demokratik rejimler için ideal bir “serbest düşünce piyasası” olarak düşünülebilir. (Thorson, 2016) Ancak dezenformasyon, bu piyasada yıkıcı bir etki yaratmaktadır. Bilinçli bir biçimde çarpıtılan gerçeklerin bu düşünce piyasasından dışlanmadığı sosyal medya platformları, idealize edilen karşılıklı etkileşim ve münazara yolu ile toplumsal iradenin ortaya konması sürecini sekteye uğratmaktadır. Dezenformasyon sosyal medya platformlarında hızla yaygınlaşırken, olumsuz siyasal çıktılarından en belirgin ve etkili biçimde ön plana çıktığı durumlardan biri 2016 ABD Başkanlık Seçimleri örneği olmuştur. (Budak, 2019, s. 139) 2016 seçimlerinde, vatandaşların özellikle sosyal medya platformları üzerinden gerçeklerin çarpıtıldığı ve yanıltıcı bilgi yağmuruna tutulmuş olması seçimlerin ardından başta ABD olmak üzere liberal demokrasilerde sosyal medya platformlarının demokratik seçim süreçlerine negatif etkilerine dikkat çekmiştir.

Dezenformasyon, tanım itibarıyla amaç ve niyete bağlı olduğundan, önlenmesi görece zorlu bir olgudur. 2016 seçimlerinin ardından ABD’de seçim sürecinde sosyal medya platformlarının ve bu platformlar üzerinden dış aktörlerin yürüttüğü faaliyetlerin incelenmesine ilişkin çeşitli düzeylerde komisyonlar oluşturulmuş ve bu konuda kapsamlı çalışmalar başlatılmıştır. (Budak, 2019) Yanıltıcı içerik üreten kişilerin açıklamaları (Dewey, 2016), Facebook çalışanlarının açığa çıkardığı bilgiler (Paul ve Milmo, 2021) ve Mark Zuckerberg’in senato komisyonu önünde yaptığı açıklamalar (Byers, 2018) sosyal medya ve dezenformasyonun seçim sürecine etkilerini göstermiştir. Nihayetinde, hem sosyal medyanın bilgi akışı yapısı nedeniyle oluşan dezenformasyonun olumsuz etkileri (Wells, McMillan ve Volz, 2019) hem de bu platformları kullanarak Rusya’nın (Volz, 2020) seçim sürecine müdahalesi ortaya konmuştur. Sosyal medya gibi yeni medya ve iletişim araçlarının demokratik süreçleri zedeleyen çıktıların kontrolüne yönelik hem hükümet hem de kamuoyunda bir farkındalık yaratan 2016 seçimlerinin ardından, bu konuda birtakım girişimlerde bulunulmuştur. Ancak sosyal medya platformlarının özel şirketler tarafından yönetiliyor oluşu, bu alanda yapılacak düzenlemelerin bu şirketlerin ekonomik çıkarları ile kaçınılmaz olarak çakışacağı anlamına gelmektedir.

Dezenformasyonun Facebook ve benzeri platformlarda etkili bir biçimde yaygınlaşmasının ardında iki önemli mekanizma yer almaktadır. İlki çarpık

görüŖ ve haberlerin kaynağındaki aktörlerin hedefledikleri birey ve gruplara ulaşmak amacıyla ücretli reklamlara başvurması, ikincisi ise sosyal medya platformlarının kullanıcıların bu platformlarda daha fazla vakit harcaması ve etkileşimde bulunması maksadıyla geliştirdikleri ve kullanıcıların karşılaştığı bilgi akışını otomatik olarak düzenleyen yapay zekâ algoritmalarıdır. (Singer ve Brooking, 2018, s. 113) Her iki mekanizmanın da sosyal medya platformlarının bireylerin tercihleri, sosyal çevreleri, fiziksel dünyadaki aktiviteleri gibi hayatın her alanını kapsayan konularda toplayıp işledikleri verilere dayanıyor (Madrigal, 2017) oluşu, aynı zamanda bu şirketlerin gelir kaynağı olan kullanıcı verilerinin işlenişine ilişkin düzenlemeler yapılmasını zorlaştırmaktadır. Söz konusu mekanizmalar öylesine başarılı bir biçimde işlemektedir ki, dezenformasyona dayalı sahte haber ve bilgiler, güvenilir ve köklü haber kaynaklarından çok daha başarılı ve hızlı bir biçimde sosyal medyada yayılmaktadır. (Silverman, 2016)

Kullanıcı verilerinin reklam ve pazarlama maksadıyla işlenerek üçüncü taraflara sunulması üzerine kurulu ticaret modelini kullanan şirketlerin ticaret hacmi göz önüne alındığında ABD gibi devasa bir ekonomik güç için dahi bu alanda yeni düzenlemeler yapmak büyük risk taşımaktadır. 2016 Seçimlerinde adaylar seçim kampanyaları için Facebook reklamlarına toplamda yaklaşık 81 milyon dolar harcarken, Facebook tarafından açıklanan rakamlar ABD’de yaklaşık 146 milyon kullanıcının bir noktada dezenformasyona maruz kaldığını göstermektedir. (Wagner, 2017) Bu durum ABD nüfusunun yaklaşık yarısının seçim sürecinde çeşitli dezenformasyon kampanyalarına maruz kaldığını göstermektedir. Seçimlere ilişkin bu minvaldeki tüm bulgulara rağmen, ABD’de sosyal medya platformlarında yayılan dezenformasyona karşı kapsamlı ve kalıcı düzenlemeler yapılmamıştır. Bu durumun nedenleri arasında ABD ekonomisi için dahi hatırı sayılır bir market hacmine sahip “kullanıcı verisi” piyasasına zarar verme çekincesinin yer aldığını söylemek mümkündür.

Kullanıcı verilerine ilişkin düzenlemelere karşı alternatif bir argüman olarak sunulan ifade özgürlüğünün korunmasına ilişkin itirazlar, hükümetin bireylerin kendini özgürce ifade etmesini kısıtlamaya yönelik birtakım düzenlemelerde bulunmasının hem hukuken hem de kültürel olarak kabul edilemez oluşuna dayanmaktadır. (Lecher, 2017; Samples, 2019) Bu yaklaşımın hukuki yönü çalışmanın kapsamı dışında olsa da ABD’de anayasal ifade özgürlüğü perspektifinden, özel şirketlerin ve dolayısıyla sosyal medya platformlarının ifade özgürlüğünü korumak gibi bir yükümlülüğü olmadığı vurgulanmalıdır. (Stjernfelt ve Lauritzen, 2020, s. 91) Günümüzde bu platformların kullanıcıların paylaşımlarına ilişkin yaptığı düzenlemeler, şirketlerin ifade özgürlüğü bağlamında bir yükümlülüğü bulunmadığını göstermektedir. Demokratik

değerler perspektifinden ele alındığında, elbette hükümetlerin sosyal medyaya ilişkin düzenlemeler getirerek kullanıcıların ifade özgürlüğünü kısıtlaması tercih ve tavsiye edilebilir bir yaklaşım değildir. (Folkenflik, 2017) Ancak bu durum, dezenformasyon ve popülizm gibi problemlere ilişkin yapılabilecek tek düzenlemenin sansür ve bilgi akışını kısıtlamak olduğunu varsaymaktadır. Oysa farklı düzenlemelerle dezenformasyonla - en azından bir dereceye kadar - mücadele edilmesi mümkündür. (Samples, 2019)

Serbest piyasa modelinde hükümetlerin sosyal medya platformlarına ilişkin düzenlemelerde bulunmasının, ekonomik liberalizmi sekteye uğratacağı (Graham, 2018) argümanı ise günümüzün köklü liberal demokrasilerinde dahi vatandaşların korunması adına çeşitli düzenlemelerin bulunması nedeniyle yeterli değildir. Sonuçta, liberal demokrasilerin sosyal medyanın getirdiği yeni problemlere yaklaşımı bu sorunları çözenin özel şirketlerin sorumluluğu olduğu yönünde olmuştur. Sorunların ardında yatan temel nedenler ise görece ikinci plana atılmaya devam etmekte olup, bu şirketlerin kullanıcı verilerine dayalı iş modelleri ve gelirleri her geçen yıl büyümeye devam etmektedir. ABD özelinde kullanıcı verilerine ilişkin sıkı düzenlemelerin yapılmamasında ABD ve Çin liderliğindeki bu sektörde ABD'nin Çinli rakiplerine karşı piyasada güç kaybedeceği çekincesi de önem taşımaktadır. (Graham, 2018) Facebook, platformda dezenformasyon ve nefret söyleminin yaygınlığı ve bu minvaldeki içeriklerin yaygınlaşmasının ardında yatan temel nedenin şirketin “etkileşim ve paylaşım” odaklı algoritmaları olduğunu teyit etmektedir. (Horwitz, 2021) Elbette bu durum Facebook ile sınırlı olmayıp, günümüzde milyarlarca kullanıcı tarafından aktif olarak kullanılan tüm yaygın sosyal medya platformları bilgi akışı, dezenformasyon ve popülizm bağlamında benzer sorunları beraberinde getirmektedir.

Sosyal medya platformlarının sunduğu bilgi akışı ve bu bilginin kullanıcılara sunum şekli, popülist akımların ve liderlerin yükselişinde de etkili olmuştur. Her ne kadar Donald Trump'ın başkanlık seçimlerini kazanması ve genel itibarıyla popülist bir kampanya yürütmesi nedeniyle sosyal medyada dezenformasyon ve popülizm ön plana çıkmışsa da aslında bu durum küresel bir nitelik taşımaktadır. Siyasal spektrumun her noktasından farklı kampanya ve liderler tarafından sosyal medya popülist siyaset için etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. (Gerbaudo, 2018, s. 746) Sosyal medyanın popülist hareketler için etkili bir medya ve iletişim aracı olmasının ardında yatan iki temel faktör bulunmaktadır. Birincisi, bu başlık altında ele aldığımız ve her kullanıcının pratikte bir bilgi kaynağı haline gelmesiyle sonuçlanan sosyal medyaya özgü bilgi akışı olarak ifade edilebilir. Bu durum dezenformasyonun yaygınlaşmasını sağlarken, sosyal medya platformlarında kullanıcıların hangi içeriklerle

karşı karşıya kaldığını belirleyen algoritmalar ise ikinci faktördür. “Kişiselleştirilmiş içerik” şeklinde sunulan bilgi akışı mekanizmaları, özellikle popülist hareketlerin ve toplumsal ayrışmaların ortaya çıkışı ve güç kazanması açısından büyük önem taşımaktadır. (Pariser, 2014, s. 7) Sosyal medya platformlarının temel gelir kaynağı olan kullanıcı verilerine erişimlerini artırmak için, kullanıcıların bu platformlarda daha fazla vakit geçirmesi ve paylaşım yapmasını sağlaması gerekmektedir. Bu maksatla kullanıcıların önlerine çıkarılan içerikler ilgi çekici, şaşırtıcı, hızla tüketilen içerikler olduğu gibi, spesifik olarak kullanıcının ilgi alanları, tercihleri, sosyal çevreleri gibi yüzlerce farklı değişken üzerinden yapılan analizler ve gelişmiş yapay zekâ algoritmaları aracılığıyla belirlenmektedir. (Stjernfelt ve Lauritzen, 2020, ss. 88-89) Facebook’a ait şirket içi bir raporda “...gerçek olsun olmasın, etkileşim üreten devasa bir makine yarattık...” (Horwitz, 2021) şeklinde ifade edilen bu durum, bilgi akışının katlanarak artmasına yol açmaktadır. Ancak kapsamlı ve derinlikli bir tartışma ortamı oluşmadığından popülist akımlar için verimli bir ortam yaratmaktadır. Yirmi birinci yüzyılda hemen her seçim kampanyasının sosyal medyada başarılı bir ayağının olması neredeyse zorunlu olmuşken, (Groshek ve Koc-Michalska, 2017) bu platformların popülist akımların ortaya çıkışını kolaylaştıran mekanizmalara sahip olması nedeniyle söz konusu kampanyalar da kaçınılmaz olarak bu yönde bir avantaj elde etmiştir. Sosyal medya platformlarının geleneksel medya araçlarına nazaran popülist hareketlere daha fazla katkı sağlamasının ardındaki en önemli nedenler, hem her bireyin bir bilgi kaynağı haline gelmesi, hem de bu platformların popüler içerikleri sürekli ön plana çıkarmasıdır. Aynı düşünce yapısına sahip insanların bir araya gelmesini kolaylaştıran sosyal medya platformlarının aynı zamanda bireylere kendi dünya görüşlerini sürekli geri yansıtan ve bu görüşlere uygun içerikleri ön plana çıkaran bir bilgi akışı sunması (Singer ve Brooking, 2018, s. 123), popülist akımlar için sosyal medyanın sunduğu avantajların dayanak noktasını oluşturmaktadır.

Eli Pariser’in (2014) “filtre balonu” (ing. Filterbubble) kavramı, sosyal medya platformlarının ve genel itibarıyla internet hizmetlerinin sunduğu kişiselleştirilmiş bilgi akışının kullanıcıların bilinçsizce kendi dünya görüşleri içerisinde hapsoldüğünü ifade etmektedir. Vatandaşların kendi görüş ve tercihlerine uygun medya ve iletişim kanallarını kullanmaları elbette sosyal medya platformlarına özgü bir durum değildir. Bireyler geçmişte de kendilerine yakın buldukları perspektifleri sunan medya kanalları üzerinden güncel haberleri takip etmekteydiler. Ancak Pariser, günümüzde dijital dünyanın yarattığı filtre balonlarının üç temel yönden geleneksel medya araçlarından farklılaştığını ifade etmektedir. İlk olarak, filtre balonları kişiseldir. Örneğin geçmişte muhafazakâr bir medya kanalını takip eden bir vatandaş, en azından

aynı dünya görüşüne sahip diğer vatandaşlarla aynı içeriğe ve bakış açısına ortak olurken, teknolojik gelişmelerin sunduğu kişiselleştirme düzeyi doğrudan tek bir kişiye özgün bir bilgi akışı sunulmasını sağlamaktadır. (Pariser, 2014, s. 104,102,117) Böylelikle bireyler benzer görüşe sahip bir kitlenin bilgi akışına ortak olmak yerine, doğrudan yalnızca kendisine özel sunulan hazırlanmış bir içerik akışı ile karşı karşıyadır. İkinci önemli fark ise, filtre balonunun görünmez oluşudur. Geleneksel medya araçlarında kullanıcılar hangi kanalı takip ettiklerini seçerken, bilinçli bir tercih yapmaktadır. Ancak günümüzde sosyal medya platformlarının sunduğu bilgi akışı içerisinde kullanıcıların platformun kendilerini ne şekilde tanımladığına dair bir fikri bulunmamaktadır. Bu nedenle içinde bulunduğu “balonu” görememektedir. Üçüncü nokta ise, günümüzde internet ve sosyal medyanın geldiği nokta itibariyle vatandaşların bu filtre balonlarından kaçınmasının neredeyse imkânsız oluşudur. (Pariser, 2014, ss. 9-12) Günümüze değin vatandaşlar için gazete okumak yahut belirli bir televizyon kanalını izlemek bilinçli ve aktif bir eylem olarak gerçekleşirken, günümüzde bir konuda araştırma yapmak isteyen, eğlence veya sosyal çevresi ile iletişim amacıyla dijital dünyada vakit geçiren bir kullanıcı kişiselleştirilmiş bilgi bombardımanına maruz kalmaktadır.

Nihayetinde sosyal medya araçlarının sunduğu bilgi akışı, özellikle şirketlerin kar maksimizasyonu nedeniyle sığ, çarpık ve popülist bir tartışma ortamı haline gelmiştir. Bu platformların hızla toplum genelinde yoğun kullanım bulması nedeniyle siyasal süreçleri etkilemesi kaçınılmaz hale gelirken, liberal demokratik süreçleri desteklemek yerine popülist, dışlayıcı ve ayrımcı çıktılar yaratmıştır.

Sonuç

Çağımızda uluslararası sisteme demokratik rejimler hâkim olurken, özellikle son yıllarda bireysel hak ve özgürlükler gerileme eğilimindedir. Muhtelif kaynaklardan derlenen verilerle ortaya konan bu gerilemenin özellikle bilgiye erişim ve demokratik kurumlara bağlılık gibi liberal niteliklerini etkilediği görülmüştür. Demokrasi ve özgürlüklere ilişkin derlenen verilerin genel itibariyle birbirleri ile örtüştüğü ve tutarlı bir perspektiften genel bir gerilemeye işaret ettiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda, liberal demokrasiler için olumlu gelişmeler olarak görülen internet ve sosyal medya gibi iletişim ve medya araçlarının hızla yaygınlaştığı bir dönemde liberal değerlerde gerileme yaşanıyor oluşu, bu gerilemede teknolojik gelişmelerin etkili olup olmadığı tartışmalarını ön plana çıkarmaktadır. Özgürlüklerdeki gerileme eğiliminin, sadece demokratikleşmekte olan rejimlerde değil, köklü liberal demokrasilerde de görülüyor oluşu da bu noktada önem taşımaktadır.

İnternet ve sosyal medya gibi teknolojik gelişmelerin demokrasi ve özgürlükler adına salt fayda sağlayan olgular olarak ele alınması yerine, toplumsal bir katalizör görevi üstlendiği ve demokrasi adına olumlu veya olumsuz etkiler sunabileceğine ilişkin tespitler, bu gelişmelerin gelişmiş liberal demokrasilerdeki özgürlükleri ise olumsuz etkilediğini göstermektedir. Söz konusu gelişmeler bireyler arası iletişimi ve medya erişimini arttırsa da otoriter rejimlerin demokratikleşmesi adına sağladığı faydalara ilişkin tartışmalı bulgulara rastlanmıştır.

Çağımıza damgasını vuran internet, sosyal medya, mobil veri ağları ve iletişim cihazları gibi gelişmelerin hızla yaygınlaştığı yakın geçmişte, demokrasinin niteliğine ilişkin kantitatif çalışmalar nitelikli bilgiye erişimin gerilediğini gösterirken, popülizm ve dezenformasyon gibi demokrasiyi yozlaştıran mekanizmaların güç kazandığını söylemek mümkündür. Başta ekonomik çıkarların korunması olmak üzere, çeşitli nedenlerle bu teknolojik gelişmelerin avantaj sağladığı popülizm ve dezenformasyona karşı kapsamlı önlem ve düzenlemelerden kaçınılması ise söz konusu mekanizmaların yaygınlaşması ve küresel bağlamda başta demokratikleşme sürecindeki rejimler olmak üzere tüm demokratik rejimler için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Teknolojik gelişmelerin günümüzde uluslararası sistemde liberal değerlerde yaşanan gerilemede önemli bir rol üstlendiğini söylemek mümkündür. Bu gelişmeler köklü liberal rejimlerde dahi demokratik seçim süreçlerini sekteye uğratmakta, toplumsal ayrışmaları derinleştirmekte, dış aktörlerin iç politikaya müdahalesine imkân tanımaktadır. Ancak, sosyal medya platformlarının yirmi birinci yüzyılda ortaya çıkardığı bu gibi yeni ve köklü sorunlarla mücadelenin yükümlülüğü büyük oranda vatandaşlara ve özel şirketlere yüklenmiş olup, bu konuda ulusal ve uluslararası düzenlemeler yapma konusunda çekimser bir tutum izlenmektedir. Uluslararası sistemdeki büyük güçler olarak liberal demokratik rejimlerin, sistem genelinde yaygınlaşması uğruna teşvik ve müdahalelerde buldukları demokratik rejim yapısının hayati süreç ve değerlerini tehdit eden problemlere karşı etkin bir politika geliştirememiş olması da sistem genelinde liberal demokratik değerlerde görülen düşüşte etkilidir. Nihayetinde yerleşik liberal demokratik rejimlerin dahi başa çıkmakta zorlandığı bu problemlerle, liberal demokratik değerlerin henüz yeni yeşermeye başladığı coğrafyalardaki toplum ve liderlerin başa bırakılması, illiberal rejimlerin yükselişini kaçınılmaz hale getirmiştir.

On sekizinci yüzyıldan bu yana süregelen bireysel ve siyasal özgürlüklerin tanımlanması, sınırlarının ve derinliklerinin belirlenmesi tartışmalarını, günümüzde sosyal medya platformlarını yöneten özel şirketlerin objektif

ve etkin bir biçimde sonlandırmasını beklemek gerçekçi değildir. Özellikle dezenformasyonun temelinde yer alan niyet ve amaç gibi faktörlerin tespiti ve tümüyle önlenmesi öngörülebilir gelecekte mümkün görünmemektedir. Bu platformlar üzerinden gerçekleşen bilgi akışına hükümetlerin doğrudan müdahale etmesi ise, liberal demokrasilerin niteliğine elbette zarar verecektir. Oysa sosyal medya platformlarının kullanıcı verilerinden faydalanarak sunduğu etkin hedefleme mekanizmaları ve kullanıcılara ilgi çekici ve popüler içerikler sunan algoritmaların düzenlenmesi mümkündür. Böylelikle hem ifade özgürlüğü zedelenmemiş hem de bireylerin farklı dünya görüşlerine erişimi kolaylaşmış olacaktır. Üstelik kişisel verilerin sosyal medya platformlarınınca ne şekilde ve derecede toplanıp işleneceğine ilişkin düzenlemeler ifade özgürlüğünü koruyacak ve popülist akımların ortaya çıkışını zorlaştıracaktır. Günümüzde bu platformların neredeyse özel hayatın gizliliğinin ihlaline varan uygulamalarının dizginlenmesi liberal değerlerin korunmasına katkı sağlayacaktır. Sosyal medya alanında gerçekleştirilmesi gereken bir diğer düzenleme ise, bu alanda faaliyet gösteren şirketlerin özellikle kullanıcı verilerinin işlenmesine ilişkin daha şeffaf bir yapıya bürünmesini sağlamak olabilir. Son olarak, iktidarların bilgi akışı üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmasının önüne geçmek adına çeşitli uluslararası örgütler üzerinden küresel normların oluşturulması da liberal demokratik değerlerin sistemde yaygınlaşması ve korunması adına önemli bir adım olacaktır.

Kaynakça

- Allison, J. E. (2002). *Technology, development, and democracy: International conflict and cooperation in the information age.* (J. E. Allison, Ed.) SUNY series in global politics. Albany: State University of New York Press.
- Bagdikian, B. H. (2004). *The new media monopoly.* Boston: Beacon Press.
- Barlow, J. P. (1996, 8 Şubat). A declaration of the independence of cyberspace. electronic frontier foundation. Erişim adresi: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>.
- Barthel, M., Mitchell, A. ve Holcomb, J. (2016, 15 Aralık). Many Americans believe fake news is sowing confusion. Pew Research Center's Journalism Project. Erişim adresi: <https://www.pewresearch.org/journalism/2016/12/15/many-americans-believe-fake-news-is-sowing-confusion/>.
- Berghel, H. (2016, 10 Haziran). The dictators dilemma. Erişim adresi: http://www.berghel.net/col-edit/out-of-band/july-16/oob_7-16.php.
- Budak, C. (2019). What happened? the spread of fake news publisher content during the 2016 U.S. presidential election. *The World Wide Web Conference on—WWW '19* içinde (ss. 139-150). *The World Wide Web Conference*, sunulmuş bildiri, San Francisco, CA, USA: ACM Press. doi:10.1145/3308558.3313721
- Byers, D. (2018, 10 Nisan). Senate fails its Zuckerberg test. CNNMoney. Erişim adresi: <https://money.cnn.com/2018/04/10/technology/senate-mark-zuckerberg-testimony/index.html>.

- Coppedge, M., Gerring, J., Knutsen, C. H., Lindberg, S., Teorell, J., Alizada, N., ... Ziblatt, D. (2021). V-Dem Dataset v11.1 Varieties of democracy project. Varieties of Democracy (V-Dem) Project. doi:10.23696/VDemDS21
- Coppedge, M., Gerring, J., Knutsen, C. H., Lindberg, S., Teorell, J., Marquardt, K. L., ... Wilson, S. (2022). V-Dem methodology V12. Varieties of Democracy (V-Dem) Project.
- Dahl, R. A. (2006). A preface to democratic theory (Expanded ed.). Chicago: University of Chicago Press.
- Dahl, R. A., Shapiro, I. ve Cheibub, J. A. (Ed.). (2003). The democracy sourcebook. Cambridge, Mass: MIT Press.
- Dewey, C. (2016, 17 Kasım). Facebook fake-news writer: 'I think Donald Trump is in the White House because of me'. Washington Post. Erişim adresi: <https://www.washingtonpost.com/news/the-intersect/wp/2016/11/17/facebook-fake-news-writer-i-think-donald-trump-is-in-the-white-house-because-of-me/>.
- Epstein, D. L., Bates, R., Goldstone, J., Kristensen, I. ve O'Halloran, S. (2006). Democratic transitions. *American Journal of Political Science*, 50(3), 551-569. doi:10.1111/j.1540-5907.2006.00201.x
- Eveland, W. P. ve Dunwoody, S. (2000). Examining Information processing on the World Wide Web using think aloud protocols. *Media Psychology*, 2(3), 219-244. doi:10.1207/S1532785XMEP0203_2
- Farrell, H. (2012). The consequences of the internet for politics. *Annual Review of Political Science*, 15(1), 35-52. doi:10.1146/annurev-polisci-030810-110815
- Folkenflik, D. (2017, 26 Eylül). Facebook scrutinized over its role in 2016's presidential election. NPR. Erişim adresi: <https://www.npr.org/2017/09/26/553661942/facebook-scrutinized-over-its-role-in-2016s-presidential-election>.
- Gerbaudo, P. (2018). Social media and populism: An elective affinity? *Media, Culture & Society*, 40(5), 745-753. doi:10.1177/0163443718772192
- Graham, D. E. (2018, 26 Mart). Opinion | don't regulate Facebook. Washington Post. Erişim adresi: https://www.washingtonpost.com/opinions/dont-regulate-facebook/2018/03/26/e363f4d4-3133-11e8-8abc-22a366b72f2d_story.html
- Groshek, J. ve Koc-Michalska, K. (2017). Helping populism win? Social media use, filter bubbles, and support for populist presidential candidates in the 2016 US election campaign. *Information, Communication & Society*, 20(9), 1389-1407. doi:10.1080/1369118X.2017.1329334
- Guess, A. M. ve Lyons, B. A. (2020). Misinformation, disinformation, and online propaganda. N. Persily ve J. A. Tucker (Ed.), *Social media and democracy: The state of the field, prospects for reform içinde*, SSRC anxieties of democracy. Cambridge, United Kingdom ; New York, NY: Cambridge University Press.
- Herre, B. (2022, Mart). Liberal democracy. Our World in Data. Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/grapher/liberal-democracy>.
- Horwitz, J. (2021, 3 Ekim). The Facebook Whistleblower, Frances Haugen, says she wants to fix the company, not harm it. *Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/facebook-whistleblower-frances-haugen-says-she-wants-to-fix-the-company-not-harm-it-11633304122>.
- Jha, C. K. ve Kodila-Tedika, O. (2020). Does social media promote democracy? Some empirical evidence. *Journal of Policy Modeling*, 42(2), 271-290. doi:10.1016/j.jpolmod.2019.05.010

- Kedzie, C. (1997). *Communication and democracy: coincident revolutions and the emergent dictators*. RAND, Santa Monica.
- Keohane, R. O. ve Nye, J. S. (2012). *Power and interdependence* (4th ed.). Boston: Longman.
- Lecher, C. (2017, 25 Eylül). How Facebook tried to keep political ads in the shadows. *The Verge*. Erişim adresi: <https://www.theverge.com/2017/9/25/16360674/facebook-political-ads-regulation-fec>.
- Lipset, S. M. (1959). Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy. *American Political Science Review*, 53(1), 69-105. doi:10.2307/1951731
- Lokot, T. (2021). *Beyond the protest square: digital media and augmented dissent. Protest, media and culture*. London ; New York: Rowman & Littlefield.
- Lutz, B. ve Toit, P. du. (2014). *Defining democracy in a digital age: political support on social media*. London: Palgrave Macmillan UK : Imprint : Palgrave Macmillan. Erişim adresi: <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9781137496195>.
- Madrigal, A. C. (2017, 12 Ekim). What Facebook did to American democracy. *The Atlantic*. Erişim adresi: <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2017/10/what-facebook-did/542502/>
- Moller, J. (2008). A critical note on 'the rise of illiberal democracy'. *Australian Journal of Political Science*, 43(3), 555-561. doi:10.1080/10361140802267316
- Morozov, E. (2011). *The net delusion: The dark side of internet freedom* (1st ed.). New York: Public Affairs.
- Mudde, C. (2004). The populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563. doi:10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x
- Pariser, E. (2014). *The filter bubble: How the new personalized web is changing what we read and how we think*. New York: Penguin Books. Erişim adresi: <http://rbdigital.oneclickdigital.com>.
- Paul, K. ve Milmo, D. (2021, 4 Ekim). Facebook putting profit before public good, says whistleblower Frances Haugen. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/technology/2021/oct/03/former-facebook-employee-frances-haugen-identifies-herself-as-whistleblower>.
- Przeworski, A. (2004). Democracy and economic development. E. D. Mansfield ve R. Sisson (Ed.), *Political Science and the Public Interest* içinde (s. 27). Columbus: Ohio State University Press.
- Rosenau, J. N. ve Johnson, D. (2002). Information technologies and turbulence in world politics. J. E. Allison (Ed.), *Technology, development, and democracy: International conflict and cooperation in the information age* içinde , SUNY series in global politics (ss. 55-78). Albany: State University of New York Press.
- Roser, M. ve Herre, B. (2013). *Democracy. Our World in Data*. Erişim adresi: <https://ourworldindata.org/democracy>.
- Samples, J. (2019, 9 Nisan). Why the government should not regulate content moderation of social media. *Cato Institute*. Erişim adresi: <https://www.cato.org/policy-analysis/why-government-should-not-regulate-content-moderation-social-media>.
- Scheufele, D. A. ve Nisbet, M. C. (2002). Being a citizen online: new opportunities and dead ends. *The International Journal of Press/Politics*, 7(3), 21. doi:<https://doi.org/10.1177/1081180X0200700304>
- Schiller, C., Hellmann, T. ve Paulini, P. (2020). *Sustainable Governance Indicators 2020 Dataset*. Bertelsmann Stiftung. Erişim adresi: <https://www.sgi-network.org/2020/Downloads>.

- Silverman, C. (2016, 16 Kasım). This analysis shows how viral fake election news stories outperformed real news on Facebook. BuzzFeed News. Canada. Erişim adresi: <https://www.buzzfeednews.com/article/craigsilverman/viral-fake-election-news-outperformed-real-news-on-facebook>.
- Singer, P. W. ve Brooking, E. T. (2018). *Likewar: The weaponization of social media*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt, an Eamon Dolan Book.
- Sørensen, G. (2008). *Democracy and democratization: Processes and prospects in a changing world. Dilemmas in world politics (3rd ed.)*. Boulder, Colo: Westview Press.
- Steele, C. ve Stein, A. (2002). *Communications revolutions and international relations*. J. E. Allison (Ed.), *Technology, development, and democracy: International conflict and cooperation in the information age içinde*, SUNY series in global politics (ss. 25-54). Albany: State University of New York Press.
- Stjernfelt, F. ve Lauritzen, A. M. (2020). *Your post has been removed: tech giants and freedom of speech*. Cham: Springer International Publishing. doi:10.1007/978-3-030-25968-6
- Teorell, J., Dahlberg, S., Sundström, A., Holmberg, S., Rothstein, B., Alvarado Pachon, N. ve Dalli, C. M. (2021). *QoG Standard Dataset 2021*. University of Gothenburg: The Quality of Government Institute. doi:10.18157/QOGSTDJAN21
- Thorson, E. (2016). Belief echoes: the persistent effects of corrected misinformation. *Political Communication*, 33(3), 460-480. doi:10.1080/10584609.2015.1102187
- Verovšek, P. J. (2021). Caught between 1945 and 1989: Collective memory and the rise of illiberal democracy in postcommunist Europe. *Journal of European Public Policy*, 28(6), 840-857. doi:10.1080/13501763.2020.1768279
- Volz, D. (2020, 21 Nisan). Senate report affirms U.S. Intelligence findings on 2016 Russian interference. *Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/senate-report-affirms-u-s-intelligence-findings-on-2016-russian-interference-11587483408>.
- Wagner, K. (2017, 1 Kasım). Donald Trump and Hillary Clinton spent \$81 million on Facebook ads before last year's election. *Vox*. Erişim adresi: <https://www.vox.com/2017/11/1/16593066/trump-clinton-facebook-advertising-money-election-president-russia>.
- Wells, G., McMillan, R. ve Volz, D. (2019, 8 Ekim). Senate faults Google, other tech giants for role in Russian election meddling. *Wall Street Journal*. Erişim adresi: <https://www.wsj.com/articles/senate-report-seeks-to-curb-possible-russian-influence-in-2020-election-11570556521>.
- Wimmer, A. ve Min, B. (2006). From empire to nation-state: explaining wars in the modern world, 1816-2001. *American Sociological Review*, 71(6), 867-897.
- Yegen, C. (2013). Demokratik ve yeni bir kamusal alan olarak sosyal medya. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 17.
- Zakaria, F. (1997). The rise of illiberal democracy. *Foreign Affairs*, 76(6), 22. doi:10.2307/20048274
- Zang, L., Xiong, F. ve Gao, Y. (2019). Reversing the u: new evidence on the internet and democracy relationship. *Social Science Computer Review*, 37(3), 295-314. doi:10.1177/0894439318767957
- Zuboff, S. (2014, 15 Eylül). A digital declaration. *FAZ.NET*. Erişim adresi: <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/the-digital-debate/shoshan-zuboff-on-big-data-as-surveillance-capitalism-13152525.html>.
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power (First trade paperback edition)*. New York, NY: PublicAffairs.